

درس اول

منابع پژوهش در تاریخ اسلام و ایران دوران اسلامی

۱- گونه های مختلف منابع تاریخ ایران دوره اسلامی تا پایان عصر صفوی را نام ببرید؟

الف- منابع غیر نوشتاری

ب- مراجع و منابع نوشتاری

۲- منابع غیر نوشتاری تاریخ ایران دوره اسلامی تا پایان عصر صفوی را ذکر کنید.

الف: مَحَوِّطَه‌ها و بناهای تاریخی   ب: دست ساخته‌های انسانی   پ: آثار شفاهی

۳- مراجع و منابع نوشتاری تاریخ ایران دوره اسلامی تا پایان عصر صفوی را ذکر کنید.

الف) کتاب‌های تاریخی: شامل تاریخ‌های عمومی - تاریخ‌های محلی - تاریخ نگاری سلسله‌ای - تک نگاری - تاریخ‌های منظوم

ب) سفرنامه‌ها   ج) نوشته‌های جغرافیایی   د) ادبیات و متون ادبی

۴- مَحَوِّطَه‌ها و بناهای تاریخی به چه آثاری می‌گویند با ذکر مثال توضیح دهید؟

آثار برجای مانده از انسان‌ها و جوامع گذشته از جمله مهم‌ترین شواهدی است که به مورخان این امکان را می‌دهد تا از چگونگی اوضاع فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و نظامی گذشتگان آگاهی یابند.

مانند: مکان‌های تاریخی مثل غار خرا، کوه اُخْدو یا دشت چالدران و بناهای تاریخی نظیر میدان نقش جهان، مسجد گوهرشاد و به طور کلی آثار ساختمانی و معماری نظیر، کاخ‌ها، کاروانسراها، قلعه‌ها و برج‌ها، زیارتگاه‌ها، مقبره‌ها، پل‌ها و جاده‌ها، آب انبارها، مساجد و کلیساها، معابد و خانقاه‌ها، بنادر و اسکله‌ها، روستاها و شهرهای قدیمی.

۵- دست ساخته‌های انسانی چه نوع منابعی هستند؟ مثال بزنید.

این دسته از آثار نیز برای مورخان به نوبه خود از منابع بسیار موثَّق‌حسوب می‌شوند.

نظیر: انواع پوشاک، انواع جوهرات، ابزارهای کشاورزی، ظروف، وسایل حمل و نقل، اشیای هنری مثل مجسمه‌ها، تابلوهای نقاشی، سازهای موسیقی، جنگ‌افزارها، وسایل خانگی و در مجموع تمام دست ساخته‌های انسانی بازمانده از گذشته.

۶- آثار شفاهی را با ذکر مثال توضیح دهید؟

مطالعه روشمند افسانه‌ها و اساطیر قومی دوره‌های مختلف تاریخی، خاطرات شفاهی، گونه‌های مختلف ادبیات عامیانه، اعم از داستان‌های تاریخی، قهرمانی، اخلاقی، رمزی، تمثیلی، تخیلی و طنز آلود، گونه‌های مختلف متل‌ها، لطیفه‌ها، انواع شعر، نظیر دوبیتی، تصنیف، ترانه و لالایی

۷- مهم‌ترین ویژگی‌های تاریخ‌های عمومی را شرح دهید؟

تاریخ نگاری عمومی یکی از شاخه‌های تاریخ نگاری در ایران است که از قرن چهارم هجری قمری آغاز و تا اواخر عصر قاجاریه تداوم یافت.

مولفان این دسته از آثار تاریخ جهان را از آفرینش عالم آغاز می‌کردند و با شرح و توضیح زندگی حضرت آدم و پیامبران، به روایت تاریخ اساطیری ایران می‌پرداختند و از کیومرث آغاز می‌کردند و به دوره ساسانیان ختم و سپس رویدادهای تاریخ اسلام و سلسله‌های ایرانی را تا زمان حیات خود ثبت و ضبط می‌کردند.

۸- مهم‌ترین تاریخ‌های عمومی همراه با نویسندگان آن را ذکر کنید؟

۱- از مهم‌ترین و مشهورترین تاریخ‌های عمومی می‌توان به تاریخ طبری تألیف محمدبن جریر طبری اشاره کرد.

۲- بعدها در عهد سامانیان زیر نظر ابوعلی بلعمی، یکی از وزرای فرهنگ دوست ایشان، «تاریخ بلعمی» (ترجمه و تألیف ۳۵۲ ق) بر پایه تاریخ طبری به زبان فارسی تدوین شد که بنا به نظر محققان از کهن‌ترین تاریخ‌های عمومی فارسی شمرده می‌شود.

۳- «جامع التواریخ» تألیف خواجه رشیدالدین فضل‌الله همدانی که در حوالی سال ۷۱۰ ق در عهد ایلخانان نگارش آن به پایان رسید اشاره کرد.

۴- تاریخ «روضه الصفا فی سیره الانبیاء والملوک والخلفاء» تألیف محمدبن خاوند شاه معروف به میرخواند (۸۷۳ یا ۹۰۳ یا ۹۰۴ ق).

۵- قاضی احمد غفاری در سال ۹۷۲ ق کتاب «تاریخ جهان آرا» در دوره صفویه را تألیف کرده است.

۹- تاریخ های محلی چیست؟

تاریخ های محلی یکی از مهم ترین گونه های تاریخ نگاری و یکی از گنجینه های مهم، اطلاعات سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و نظامی و نیز جغرافیایی شهرها و مناطق ایران است.

۱۰- هدف از نوشتن تاریخ های محلی را بنویسید.

کسب افتخارات محلی و منطق های و ثبت و ضبط رویدادهای مهم منطقه موردنظر مورخ و نیز ماندگار کردن مفاخر و شخصیت های محلی از انگیزه های اصلی مورخان این گروه از آثار تاریخی است.

۱۱- معروف ترین آثاری که در زمینه تاریخ های محلی به رشته تحریر در آمده را ذکر کنید.

«تاریخ سیستان» از مؤلفی ناشناخته، در موضوع تاریخ سیستان از ایام قدیم تا سال ۷۲۵ ق، «تاریخ رویان» تألیف اولیاءالله آملی به زبان فارسی درباره تاریخ رویان از قدیمی ترین ایام تا ۷۶۴ ق و کتاب «فارسنامه» ابن بلخی در تاریخ و جغرافیای فارس.

۱۲- تاریخ نگاری سلسله ای به چه نوع تاریخ نگاری می گویند؟

یکی دیگر از گونه های تاریخ نگاری است. حکومت های بزرگ و کوچک به منظور ثبت و ضبط رویدادهای دوران خود معمولاً افراد ادیب و دانشمندی را تشویق به تدوین این رویدادها می کردند. بعدها با گسترش این نوع تاریخ نویسی در میان سلسله های محلی، این نوع تاریخ نویسی با تاریخ نویسی محلی پیوستگی یافت.

۱۳- معروف ترین آثاری که در زمینه تاریخ های سلسله ای نوشته شده را ذکر کنید.

کتاب «التاجی فی اخبار الدوله الدیلمیه» ابواسحاق صابی (۳۱۳ ۳۸ ق) در تاریخ آل بویه - دو کتاب «تاریخ بیهقی» اثر ابولفضل بیهقی و «الیمینی» از عتبی، هر دو در تاریخ غزنویان - کتاب «عالم آرای عباسی» تألیف اسکندر بیک ترکمان در تاریخ صفویان

۱۴- تک نگاری چیست؟

این نوع تاریخ نگاری از دوره تیموری به بعد مرسوم شد. در این نوع تاریخ نگاری مؤلفان عموماً به اشاره سلطان تاریخ زندگی او را به صورت متمرکز و ویژه مورد توصیف و ثبت و ضبط قرار می دادند.

۱۵- مشهورترین تک نگاری ها را ذکر کنید.

«عجائب المقدور فی نوائب تیمور» تألیف ابن عربشاه درباره تیمور و «فتوحات شاهی» از امینی هروی درباره شاه اسماعیل.

۱۶- تاریخ های منظوم چه نوع تاریخ نگاری است؟

این سبک از تاریخ نگاری از دوره مغولان رایج شد. مورخان رویدادهای تاریخی را به نظم کشیده و به صورت متون منظم به صورت شعر تحریر و تألیف می کردند.

۱۷- نمونه هایی از تاریخ منظوم را نام ببرید.

کتاب «ظفرنامه» حمدالله مستوفی و «شاه اسماعیل نامه» قاسمی حسینی گنابادی درباره فتوحات مؤسس سلسله صفوی شاه اسماعیل. از برجسته ترین منظومه های حماسی و تاریخی، اثر گرانسنگ و بلند آوازه شاهنامه حکیم ابوالقاسم فردوسی

۱۸- در سفرنامه ها چه اطلاعاتی به چشم می خورد؟ نمونه هایی از سفرنامه ها را ذکر کنید.

سفرنامه ها اطلاعات مفیدی از زندگانی اجتماعی مردم ایران ارائه می کنند که در دیگر منابع کمتر دیده می شوند. بسیاری از جهان گردان گنجینه ای از اخبار و اطلاعات بسیار با ارزش از تاریخ اجتماعی و فرهنگی و جغرافیای تاریخی سرزمین هایی را که دیده اند از جمله ایران به صورت سفرنامه ارائه داده اند.

سفرنامه های افرادی مانند: ناصر خسرو در قرن پنجم هجری قمری، ابن بطوطه در قرن هشتم و شاردن و پیترو دلاواله در عصر صفویه.

۱۹- متون جغرافیایی چه نوع اطلاعاتی از گذشته ارائه می دهند.

نوشته های جغرافیایی اطلاعات بسیار با اهمیتی درباره آداب و رسوم، فرهنگ، نوع معیشت، آب و هوا، وضعیت اقتصادی، وضعیت نظامی، و راه ها، کالاهای، قلعه ها، برج ها، بندرها، رودها و دریاها، پایتخت ها، ادیان و اعتقادات، نژاد و زبان و حدود و سرحدات و مرزهای سرزمین ها و حکومت های محلی ارائه می دهند.

۲۰- مهم ترین متون جغرافیایی که اطلاعات تاریخی ارائه می دهند را بنویسید.

کتاب هایی با عنوان مشترک «المسالک و الممالک» تألیف نویسندگان مختلف از جمله ابن خردادبه، «صوره الارض» ابن حوقل قرن چهارم، «حدود العالم من المشرق الی المغرب» از نویسنده ای ناشناس، «احسن التقاسیم فی معرفه الاقالیم» اثر مقدسی بشاری (۳۳۶-۳۸۰ ق)، و از همه معروف تر و مهم تر دایره المعارف جغرافیایی بزرگ «عجم البلدان» اثر یاقوت حموی (۶۲۶ ق).

۲۱- چرا متون نظم و نثر ادبی، گونه مهمی از منابع تاریخی محسوب می شوند؟

زیرا رویدادهای سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، عقاید دینی، فلسفی رایج در هر عصری به صورت طبیعی در شعر شاعران و نوشته های ادبی منتور نویسندگان آن عصر انعکاس می یابند. همچنین برخی از اشعار شعرا دقیقاً و یا به صورت غیرمستقیم بیانگر دیدگاه های فکری و مسلکی آنها بود نظیر ناصر خسرو قبادیانی و شاه قاسم انوار و برخی اشعار هم مانند قصیده «نامه اهل خراسان» از شاعر معروف، انوری مستقیماً اوضاع سیاسی و اجتماعی زمانه را مورد انتقاد قرار می دهد.

۲۲- نمونه های دیگری از منابع نوشتاری را ذکر کنید.

طبقات و انساب- اسناد برجای مانده از دیوان های حکومتی سلسله ها نظیر فرمان ها، معاهدات سیاسی، اسناد اقتصادی و فرهنگی و منشآت (نامه ها)- متون تقویمی و گاه شماری، متون فلسفی و کلامی و فقهی و سایر تألیفات علمی- نوشته های روی سکه ها

۲۳- نمونه هایی از طبقات و انساب را بنویسید.

«الطبقات الکبری» از ابن سعد کاتب واقدی، «انساب الاشراف» اثر بلاذری، «تاریخ بغداد» از خطیب بغدادی و کتاب «عیونالانباء فی طبقات الاطباء» اثر ابن ابی اصیبعه (۶۰۰ - ۶۶۸ ق).

۲۴- تاریخ نگاری عمومی یکی از شاخه های تاریخ نگاری در ایران است که از قرن ..... آغاز و تا اواخر ..... تداوم یافت.

سوم هجری قمری - عصر قاجار

۲۵- از مهم ترین و مشهورترین تاریخ های عمومی می توان به ..... تألیف ..... (۲۲۴ - ۳۱۰ ق) اشاره کرد.

تاریخ طبری - محمدبن جریر طبری

۲۶- کتاب جامع التواریخ تألیف ..... که در حدود سال ۷۱۰ ق در عهد نگارش آن به پایان رسید.

خواجه رشیدالدین فضل الله همدانی - ایلخانان

۲۷- کدام یک جزو تاریخ های محلی به شما رنمی آید؟

الف) تاریخ سیستان (ب) تاریخ رویان (ج) فارسنامه ابن بلخی (د) جامع التواریخ

۲۸- از برجسته ترین آثار تاریخ های سلسل های می توان به کتاب التاجی فی اخبار الدوله الدیلمیه از ..... (۳۱۳ - ۳۷۲ ق) در تاریخ آل بویه اشاره کرد.

ابواسحاق صابی

۲۹- از مشهورترین تک نگاری ها می توان به عجائب المقدور فی نواب تيمور (زندگی شگفت آور تیمور) تألیف ..... درباره تیمور و کتاب فتوحات شاهی از درباره شاه اسماعیل صفوی اشاره کرد.

ابن عربشاه - امینی هروی

۳۰- سرودن منظومه های حماسی و تاریخی از چه دوره ای در ایران رواج و رونق بسیاری یافت؟

الف) دوره مغولان (ب) دوره تیموریان (ج) دوره صفویه (د) دوره قاجار

۳۱) کدام سفرنامه مربوط به قرن هشتم هجری می باشد؟

الف) سفرنامه ناصر خسرو (ب) سفرنامه ابن بطوطه (ج) سفرنامه شاردن (د) سفرنامه پیترو دلواله

۳۲- نویسندگان کتاب های زیر را با یکدیگر مطابقت دهید.

گروه الف	گروه ب
۱- المسالک و الممالک	الف) نویسنده ای ناشناس
۲- صورة الارض	ب) مقدسی
۳- العالم من المشرق الى المغرب	ج) یاقوت حموی
۴- التّقسیم فی معرفه الاقالیم	د) ابن حوقل
	ث) ابن خردادبه

۳۳- کتاب سیاست نامه اثر ..... وزیر مقتدر عصر سلجوقی می باشد.

خواجه نظام الملک توسی

درس دوم

روش پژوهش در تاریخ؛ بررسی و سنجش اعتبار شواهد و مدارک

۱- معیارهای سنجش اعتبار یک خبر تاریخی چیست؟

برخی از مورخان در گذشته و امروز وقتی با یک خبر و روایت تاریخی که از کتابی نقل می شود روبه رو می شوند آن را اعتبار سنجی می کنند و به اصطلاح به نقد آن می پردازند.

۲- نقد یک خبر تاریخی که در حقیقت همان اعتبار سنجی و بررسی اصالت خبر محسوب می شود به چند گونه صورت می گیرد؟

الف - سنجش اعتبار و نقد روایت کننده

ب - سنجش اعتبار و نقد اصل خبر و منابع تاریخی

۳- اعتبار روایت کننده خبر چگونه مورد سنجش قرار می گیرد؟

در این روش، پژوهشگران و نقادان تاریخ موضوعاتی نظیر، ویژگی های هویتی روایت کننده خبر، محل تولد و زندگی، گرایشات فکری و مذهبی سیاسی و جایگاه علمی او را مورد بررسی قرار می دهند. همچنین پژوهشگران سعی می کنند که علائق و انگیزه های راوی را در بیان یک خبر مورد بررسی قرار دهند و اندیشه و مقصود او را فهم و کشف نمایند. یکی از مسائلی که مورخان در نقد روایت کننده خبر مورد توجه قرار می دهند فاصله زمانی و مکانی نقل کننده خبر با اصل خبر است.

۴- اعتبار اصل خبر و منابع تاریخی چگونه مورد سنجش قرار می گیرند؟

در این روش، پژوهشگران و نقادان تاریخ موضوعاتی نظیر، ویژگی های هویتی روایت کننده خبر، محل تولد و زندگی، گرایشات فکری و مذهبی سیاسی و جایگاه علمی او را مورد بررسی قرار می دهند. همچنین پژوهشگران سعی می کنند که علائق و انگیزه های راوی را در بیان یک خبر مورد بررسی قرار دهند و اندیشه و مقصود او را فهم و کشف نمایند. یکی از مسائلی که مورخان در نقد روایت کننده خبر مورد توجه قرار می دهند فاصله زمانی و مکانی نقل کننده خبر با اصل خبر است.

۵- یکی از مهم ترین و مؤثرترین معیارهای سنجش درستی یا نادرستی یک خبر یا گزارش تاریخی چیست؟

بررسی مغایرت و یا عدم مغایرت آن با عقل است. یعقوبی، مقدسی، ابن مسکویه، بیهقی، ابن اسفندیار و بسیاری از مورخان مغایرت یک روایت و منبع تاریخی را با عقل، دلیل بر بطلان و نادرستی آن می دانند.

۶- مقایسه و تطبیق اخبار و روایات ذکر شده با سایر منابع و شواهد چگونه صورت می گیرد؟

مقایسه و مطابقت اخبار و روایات ذکر شده در منابع با سایر منابع و اخبار موازی یکی از روش های مطلوب در اعتبارسنجی اخبار است. برخی از مورخان مسلمان برای تعیین اصالت یک خبر ابتدا آنها را با قرآن و احادیث نقل شده از پیامبر و یا روایت های دیگر تطبیق می دادند و در صورت مغایرت، اصالت آن را تأیید نمی کردند. به ویژه در مورد اقوامی که در قرآن در مورد آنها به صراحت اشاره شده بود و یا برخی از حوادث تاریخ اسلام.

۷- بهترین روش سودمند در جهت تعیین اعتبار اخبار و اسناد چیست؟

مقایسه و مطابقت یک خبر و منبع تاریخی با سایر منابع نظیر اطلاعات مندرج در سایر کتب تاریخی و یا برخی منابع موازی نظیر نسب نامه ها، سفرنامه ها، دیوان های اشعار، متون اخلاقی، فتوت نامه ها، سیاست نامه ها و امثال آن.

۸- چرا بعضی مورخان دست به مشاهده مستقیم می زنند؟

برخی از مورخان به هنگام سنجش یک خبر، دو معیار دست اول بودن و شاهد بودن راوی خبر را مد نظر قرار می دهند. زیرا مشاهدات عینی فرد روایت کننده بسیار متفاوت است تا ذکر روایت دیگران. از نظر مسعودی مؤلف کتاب های «التنبیه و الاشراف» و «مروج الذهب»، سفر و مشاهده وقایع و آثار از وظایف مورخان است. لذا امروزه یکی از معیارهای سنجش خبر دست اول بودن، ناظر بودن و شاهد بودن مورخی است که خبر را روایت کرده است.

۹- مستندات آثار تاریخی چه تأثیری در تأیید مندرجات و اخبار کتب تاریخی دارد؟

در سال های اخیر مطالعات و پیشرفت های دانش باستان شناسی بسیاری از مندرجات و اخبار کتب تاریخی را تأیید و یا در مواقعی رد کرده و به چالش کشیده است. توجه به مندرجات روی سکه ها نیز یکی از معیارهایی است که از طریق آن می توان اطلاعات بسیار مفیدی درباره تاریخ مذهبی، سیاسی، فرهنگی، هنری، اقتصادی و اجتماعی به دست آورد. مطابقت اطلاعات برآمده از نقوش و متن

پشت و روی سکه ها، آثار هنری نظیر تابلوهای نقاشی، که انعکاسی از شرایط سیاسی، اجتماعی و فرهنگی عصر و زمانه خود هستند، روش مفید و مؤثری برای سنجش روایات تاریخی مندرج در کتاب ها به شمار می آیند. بناهای تاریخی، کتیبه های نصب شده در مساجد، قلعه ها، بازارها و پل ها نیز در این زمره قرار دارد.

۱۰- چرا عدم توجه به زمان در ذکر اخبار تاریخی از اصالت و اعتبار لازم برخوردار نیست؟

زمان یکی از مهم ترین ارکان تاریخ است. هیچ رویدادی بدون زمان، یک رویداد تاریخی نیست. از طرفی اگر یک خبر یا واقعه تاریخی در منابعی ذکر شده باشد که به لحاظ زمانی، مطابقت دقیقی بین حادثه و زمان ذکر شده در خبر وجود نداشته باشد، خبر از اصالت و اعتبار لازم برخوردار نیست.

۱۱- کدام یک از مورخان به مطالعه سالشمارها و کتب تقویمی گوناگون پرداخته و روایات و اخبار مندرج در کتب مورخان پیشین را مورد نقد و بررسی قرار داده اند؟

حمزه اصفهانی، مسعودی و گردیزی از جمله مورخانی بودند که با استفاده از تطبیق روایات با داده های تقویمی و گاهشماری به اشتباهات و خطاهای مورخان پیش از خود، پی برده اند.

۱۲- یعقوبی و طبری چه خبری نادرست و بی اعتماد می دانند؟

برخی از مورخان نظیر یعقوبی و طبری معتقد بودند خبری که بر سر آن اتفاق نظری وجود ندارد، نادرست است و نمی توان به آن اعتماد کرد.

۱۳- مقدسی چه خبری را جزو استوارترین خبرها می دانند؟

مقدسی خبری را که اکثر مورخان و راویان درباره آن اجماع دارند را جزء استوارترین اخبار و سندها ذکر می کند.

۱۴- چه ویژگی هایی باعث می شود که مورخان درک و استنباط تاریخی درستی داشته باشند؟

گاهی مورخان با تکیه بر دانش عمیق و تسلط بر حوزه های مختلف علمی به درجه ای از کمال دست می یابند که می توانند به فهم درست اخبار متون قدیمی تاریخی و درک محتوای آنها نایل شوند. میزان دانش و عمق اطلاعات مورخ سبب می شود وی بتواند در میان اخبار متعدد اخبار صحیح را تشخیص دهد و بر سایر اخبار و منابع نادرست خط بطلان بکشد.

۱۵- دستاوردهای علوم جدید چه تأثیری در تعیین اصالت برخی از شواهد و مدارک تاریخی دارد؟

امروزه با به کارگیری دانش های تجربی در تعیین اصالت برخی از شواهد و مدارک تاریخی و استفاده از ابزارهای نوین در سالیابی آثار باستانی و انجام مطالعات دقیق هیجان انگیز در دانش پزشکی و شاخه های آن بر روی اجساد و استخوان های برجای مانده، دستاوردهای قابل اطمینانی در باره مردمان گذشته به دست آمده است.

۱۶- کدام علوم انسانی مورخان را در تعیین اصالت اخبار و منابع تاریخی یاری می دهند؟

جامعه شناسی تاریخی، جغرافیای تاریخی، باستان شناسی، دیرینه شناسی، اسطوره شناسی، زبان شناسی، خط شناسی، نسخه شناسی، نشانه شناسی، مردم شناسی، بوم شناسی و برخی از رشته های دیگر دستاوردهای ارزشمندی را پیش روی مورخان قرار می دهند.

۱۷- انواع روش های تاریخ نگاری را ذکر کنید؟

INSTAGRAM : FARA_HOOSH99

WEB : FARAHOOSH99.IR

۱- تاریخ نگاری روایی

۲- تاریخ نگاری ترکیبی

۳- تاریخ نگاری تحلیلی

۱۸- تاریخ نگاری روایی چه نوع تاریخ نگاری است؟

تاریخ نگاری روایی به نوعی تاریخ نگاری گفته می شود که شخص مورخ روایت های مختلف و متعددی را درباره یک موضوع واحد با ذکر اسناد ذکر می کند.

۱۹- ویژگی های تاریخ نگاری روایی را بنویسید.

از مهم ترین ویژگی این نوع تاریخ نگاری این بود که تاریخ نگاران هیچ گونه دخل و تصرفی در روایت ها نمی کردند و عیناً آنها را ذکر می کردند. این نوع تاریخ نگاری در آغاز برای ثبت و ضبط سخنان و سیره پیامبر و صحابه ایشان به کار گرفته شد ولی بعدها برای ثبت وقایع دوران های بعدی نیز از این روش استفاده شد.

۲۰- برجسته ترین تاریخ نگار روایی و ویژگی های تاریخ نگاری وی را بنویسید.

از برجسته ترین چهره های تاریخ نگاری روایی، مورخ و مفسر مشهور «محمد بن جریر طبری» (۲۲۴-۳۱۰ق) است. او برای تألیف کتاب خود اخبار فراوانی را جمع آوری کرده و در این راه رنج فراوانی برده است. او سعی داشت تعیین صحت و سقم مطالب را به خواننده واگذار کند. شاید یکی از معایب این سبک از تاریخ نگاری این بود که نویسندگان به دور از هر گونه نقد و انتقاد، هیچ نظری درباره درستی و نادرستی خبر ارائه نمی دادند. اما برخی آن را امتیازی بزرگ می دانند، زیرا مورخان بعدی با مجموعه ای از اخبار گوناگون، درباره یک موضوع روبه رو می شوند و با به دست آوردن مدارک و اسناد کافی درباره اصل خبر قضاوت می کنند.

۲۱- تاریخ نگاری ترکیبی چه نوع تاریخ نگاری است و مهم ترین آثار در این زمینه را نام ببرید.

در این روش مورخ به جای ذکر همه روایات درباره یک موضوع، با بررسی و مطالعه آنها و ایجاد نوعی مشابهت و همانندی میان آنها یک گزارش واحد از آنها تنظیم می کند و از بیان ذکر سلسله اسناد و اخبار دیگر خودداری می نماید. طبیعی است در این روش مورخ ناچار به گزینش و انتخاب است و امکان دارد برخی از جنبه های حادثه از چشم او دور بماند. از اواخر قرن سوم هجری این نوع تاریخ نویسی متداول شد. از برجسته ترین چهره های این سبک از تاریخ نویسی می توان به بلاذری (متوفای ۲۷۹ق) صاحب کتاب «فتوح البلدان» و دینوری (متوفای ۲۹۰ق) نویسنده کتاب «اخبار الطوال» اشاره کرد.

۲۲- ویژگی های تاریخ نگاری تحلیلی را توضیح داده و مهم ترین آثار در این زمینه را بنویسید.

در این روش مورخان ضمن ارائه و جمع بندی ترکیبی از اخبار و روایت درباره یک رویداد، خود نیز به بررسی و تبیین علل و عوامل ظهور آن حادثه می پردازند. طبیعی است که مورخ برای بررسی علل و عوامل حوادث به نقد منابع و روایت های خود پرداخته و بعضاً منابع و گزارشات خام و نادرست را کنار بگذارد. از برجسته ترین آثار در این حوزه از تاریخ نگاری می توان به کتاب «تجارب الامم» ابوعلی مسکویه (متوفای ۴۲۱ق) و «تاریخ بیهقی» و «مروج الذهب» مسعودی اشاره کرد.

۲۳- دسته بندی تاریخ براساس سالشماری و موضوع را توضیح دهید؟

در روش سالشماری حوادث بر اساس ترتیب زمانی مرتب می شوند. مثلاً طبری در ذیل حوادث سال ۶۱ق وقایع محرم و عاشورا را گزارش می کند.

در روش موضوعی، سال محور و اساس نگارش تاریخ نیست. بلکه موضوع و یک حادثه محور تاریخ نگاری است. مثلاً موضوع می توانست یک شهر، جنگ ها یا طبقاتی از مردم مثل شعرا یا اطباء باشند. یکی از نمونه های تاریخ نگاری براساس موضوع محوری کتاب «الکامل» نوشته ابن اثیر است.

۲۴- کدام مورخ برای بررسی درستی و یا نادرستی برخی از اخبار و گزارش های تاریخی به مسافرت می رفت و از نزدیک مکان رویدادها را مورد مطالعه قرار می داد؟

الف) ابوریحان بیرونی   ب) مسعودی   پ) طبری   ت) بلعمی

۲۵- نوعی از تاریخ نگاری که مورخ روایت های مختلف و متعدد را درباره یک موضوع واحد با ذکر اسناد ذکر می کند، تاریخ نگاری ..... گفته می شود؟

تاریخ نگاری روایی

۲۶- کتاب جامع التواریخ تألیف ..... که در حدود سال ۷۱۰ق در عهد نگارش آن به پایان رسید.

خواجه رشیدالدین فضل الله همدانی - ایلخانان

۲۷- از برجسته ترین چهره های تاریخ نگاری روایی، مورخ و مفسر مشهور ..... است.

الف) محمد بن جریر طبری   ب) ابوعلی بلعمی   پ) ابوالفضل بیهقی   ت) بلاذری

۲۸- نویسنده کتاب اخبار الطوال ..... است که از چهره های سبک تاریخ نگاری ..... است.

دینوری - تاریخ نگاری ترکیبی

۲۹- کدام یک از آثار برجسته سبک تاریخ نگاری تحلیلی به شمار نمی روند؟

الف) تجارب الامم   ب) تاریخ بیهقی   پ) فتوح البلدان   ت) مروج الذهب

۱- شبه جزیره عربستان در آستانه ظهور اسلام را توضیح دهید؟

شبه جزیره پهناور عربستان با آب و هوایی گرم و خشک در جنوب و جنوب غربی فلات ایران قرار دارد. این شبه جزیره مسکن دیرینه اعراب است که شاخه مهمی از اقوام سامی را تشکیل می دهند.

۲- پیشینه تمدنی عربستان را شرح دهید.

مطالعات مورخان و کاوش های باستان شناسان در سده های ۱۹ و ۲۰ م. نشان داد که پیش از میلاد حضرت مسیح علیه السلام، فرهنگ و تمدن مهمی در سرزمین یمن، واقع در جنوب شبه جزیره عربستان وجود داشته است و فرمانروایانی بر آنجا حکومت می کرده اند. پس از آن که این تمدن باستانی دچار انحطاط و زوال شد، عده زیادی از ساکنان آن سرزمین به دیگر نواحی آن شبه جزیره مهاجرت کردند.

۳- جامعه عربستان در آستانه ظهور اسلام را توضیح دهید؟

در آستانه ظهور اسلام، ساکنان شبه جزیره عربستان را قبیله ها و طایفه های گوناگون عرب تشکیل می دادند و هر یک از آنها بر پایه نسب نامه هایی که سینه به سینه منتقل شده بود، خود را به یکی از دو دسته قحطانی (جنوبی) و عدنانی (شمالی) منسوب می کردند. در آن زمان، زندگی چادرنشینی و نظام قبیله ای در سرتاسر این سرزمین رواج داشت؛ حتی در معدود شهرهایی مانند مکه، طائف و یثرب نیز با وجود سکونت مردم در خانه های ساخته شده از سنگ و گل، نظام قبیله ای همچنان استوار و محکم بود.

۴- ویژگی های زندگی قبیله ای در شبه جزیره عربستان را بنویسید.

قبیله، یک واحد اجتماعی و سیاسی مستقل به حساب می آمد و شامل تمامی مردمی می شد که دارای نیای مشترک بودند و با یکدیگر پیوند خونی داشتند. افرادی که پیوند قبیله ای آنان به هر دلیلی قطع می شد، پشتوانه اجتماعی خود را از دست می دادند. از جمله شاخص ترین سنن و ارزش های حاکم بر نظام قبیله ای، افتخار به حسب و نسب، احترام به روابط خونی و خویشاوندی، اطاعت بی چون و چرا از رئیس یا شیخ قبیله و پشتیبانی بی قید و شرط از هم قبیله گان در هر شرایطی بود. وابستگی شدید اعراب به قبیله خود، موجب به وجود آمدن تعصب یا عصبیت قبیله ای شده بود. تعصب قبیله ای، نقش زیادی در بروز جنگ و خونریزی های پی در پی در شبه جزیره عربستان داشت.

۵- صفات اخلاقی مردم شبه جزیره عربستان را بنویسید.

ساکنان شبه جزیره عربستان در دوران پیش از اسلام به داشتن برخی صفات و خصلت های اخلاقی مانند مهمان نوازی، شجاعت، سخاوت، مروت و استقامت در برابر مشکلات و سختی های زندگی معروف بودند.

۶- وضعیت زنان در عربستان دوران جاهلیت را بنویسید.

یکی از ویژگی های نظام اجتماعی عربستان در دوران پیش از اسلام، مقام و منزلت پایین زن بود. در جامعه ای که ارزش به قوت بازو و نیروی جنگاوری بود، بسیاری از پدران و خانواده ها آرزو داشتند که فرزندشان پسر باشد تا بتواند بر پشت اسبان بجنگد و از راه جنگ و راهزنی، غنیمت به چنگ آورد.

۷- حکومت در عربستان در آستانه ظهور اسلام چگونه بود؟

به طور کلی هنگام ظهور اسلام، قبیله های عرب پراکنده بودند و حکومت فراگیر و قدرتمندی در عربستان وجود نداشت. البته برخی از آنها مانند قبیله قریش به سبب در اختیار داشتن اداره کعبه و تجارت با سرزمین های دور و نزدیک، قدرت و نفوذ سیاسی قابل توجهی بر قبایل دیگر داشتند که نمی توان آن را به منزله حکومت پایدار برشمرد؛ زیرا این نفوذ و قدرت متکی به تشکیلات سیاسی، اداری و نظامی منظم و منسجمی نبود و ثبات لازم را نداشت.

۸- اقتصاد و معیشت در شبه جزیره عربستان را توضیح دهید؟

وضعیت اقتصادی شبه جزیره عربستان به شدت متأثر از موقعیت جغرافیایی و شرایط طبیعی و اقلیمی آن بود. بخش عمده این شبه جزیره را صحراها و صخره های خشک و سوزان تشکیل می دهند و قبایلی که در این بخش پراکنده بودند، اغلب از طریق دامداری و پرورش معدودی بز و شتر زندگی خود را تأمین می کردند. در برخی از مناطق این شبه جزیره به دلیل وجود منابع محدود آب، کشاورزی نیز اندک رونقی داشت.

تجارت یکی دیگر از فعالیت اقتصادی رایج در سرزمین عربستان بود که به صورت محدود انجام می گرفت. در آستانه ظهور اسلام، بخش عمده ای از تجارت داخلی و خارجی این سرزمین در اختیار قبیله قریش بود و بزرگان این قبیله با به راه انداختن کاروان های تجاری، ثروت هنگفتی اندوخته بودند.

۹- علم و فرهنگ در شبه جزیره عربستان را شرح دهید؟

ساکنان شبه جزیره عربستان از نظر فرهنگی و تمدنی با جوامع متمدن دنیای آن روز قابل مقایسه نبودند. اعراب در دوران پیش از اسلام به علم و دانش توجه چندانی نداشتند و در سراسر عربستان از مراکز علمی خبری نبود. آنان از نظر تمدنی نیز فاقد دستاوردهای قابل توجهی بودند و ویژگی های زندگی صحرائشینی بر شهرنشینان نیز غلبه داشت. برجسته ترین دستاورد فرهنگی اعراب در دوران جاهلیت شعر و شاعری بود.

۱۰- ادیان معروف شبه جزیره عربستان را نام ببرید.

بت پرستی - حنفاء (پیروان حضرت ابراهیم) - یهود - مسیحیت - مانوی

۱۱- بیشترین مردم عربستان به چه دینی اعتقاد داشتند؟

هم زمان با ظهور اسلام، بیشتر ساکنان شبه جزیره عربستان به ویژه اهالی شهر مکه بت پرست بودند. با این حال، از آیین حضرت ابراهیم، اعتقاد به الله به عنوان آفریننده جهان به کلی از دل بت پرستان محو نشده بود، و مردم مکه به «الله» به عنوان خدای بزرگ اعتقاد داشتند.

یکی دیگر از مشخصات آیین بت پرستی بی اعتقادی به جهان پس از مرگ بود.

۱۲- حنفاء چه کسانی بودند؟

در کنار بت پرستان، معدودی از اعراب بودند که به پیروی از حضرت ابراهیم، از پرستش بت ها کناره گیری می کردند و از گوشت قربانی آنها نمی خوردند. اینان به حنفاء معروف شدند

۱۳- جایگاه یهودیت و مسیحیت در عربستان را بنویسید.

در آستانه ظهور اسلام، افراد تعدادی از قبیله های عرب به دین های یهودیت و مسیحیت گرویده بودند. برخی قبیله های یهودی ساکن یثرب و معدود قبیله های مسیحی مستقر در نجران از آن جمله اند.

۱۴- مهم ترین ویژگی اعراب از نظر قرآن را توضیح دهید؟

به طور کلی، زمانه و اجتماعی که حضرت محمد در میان آن به مقام پیامبری رسید، دارای ویژگی خاصی بود که قرآن از آن با صفت «جاهلی» یاد کرده است. جاهلی و جاهلیت در اینجا مترادف با نادانی و فقدان علم و معرفت نیست، بلکه دلالت بر فرهنگ و اخلاق خشن، گستاخ و کینه جویی دارد که از خلق و خوی تند و سرکش اعضای آن اجتماع سرچشمه می گرفت و تعصب قبیله ای و پیروی کورکورانه از اجداد قبیله، جایگزین تعقل، منطق و بردباری شده بود.

۱۵- پیامبر پیش از بعثت در کجا بیشتر به عبادت خدا می پرداخت؟

گفته شده که حضرت محمد صلی الله علیه و آله پیش از بعثت، اوقاتی از سال به ویژه ماه رمضان را در غار حِرا بر بلندی کوهی در نزدیکی مکه، به تنهایی می گذراند و به عبادت و راز و نیاز به درگاه خداوند می پرداخت.

۱۶- صفات پیامبر در آستانه بعثت را بنویسید.

در آن زمان، ایشان به داشتن صفات و خصلت هایی همچون امانت داری، راستگویی، درستکاری، خردمندی، خوش رویی و خوش خلقی در میان مردم مکه معروف بود.

۱۷- چگونگی مبعوث شدن پیامبر را توضیح دهید؟

در ۲۷ رجب و یا به قولی در رمضان سالی که آن حضرت به چهل سالگی رسیده بود، در حالی که در غار حِرا به تفکر و تأمل می پرداخت، فرشته وحی بر ایشان فرود آمد و با نزول نخستین آیات سوره علق، پیام الهی را بدو رساند. نزول این آیات به منزله پیامبری و آغاز رسالت الهی حضرت محمد صلی الله علیه و آله بود.

۱۸- ارکان دعوت پیامبر در ابتدا چه بود؟

پیامبر در آغاز به صورت محدود و تا حدودی پنهانی، افراد را به پرستش خدای یگانه و ایمان به روز رستاخیز دعوت کرد.

۱۹- نخستین ایمان آورندگان به پیامبر چه کسانی بودند؟

طبیعی است که آن حضرت دعوتش را از خانواده خویش آغاز کرده باشد. به همین دلیل، حضرت خدیجه، حضرت علی علیه‌السلام که در آن هنگام پیامبر سرپرستی او را برعهده داشت و نیز زید بن حارثه، فرزندخوانده رسول خدا به عنوان نخستین ایمان آورندگان به اسلام شناخته شده‌اند.

روایات دیگری ابوبکر را اولین مسلمان خوانده‌اند و این روایات با روایات پیشین منافاتی ندارند؛ زیرا خدیجه، علی بن ابی طالب و زید از اعضای خانواده پیامبر بودند و ابوبکر نخستین کس بیرون از خانواده رسول خدا بود که اسلام آورد.

۲۰- پیامبر در دعوت آشکار چه کسانی را دعوت نمود؟

ایشان نخست خویشاوندان و سپس عموم مردم را به قبول اسلام فرا خواند.

۲۱- عکس‌العمل قریش در مقابل دعوت پیامبر چگونه بود؟

سران قریش دعوت حضرت محمد را نپذیرفتند و اعلام کردند که ما از آیین، آداب و سنت‌های پدران و اجداد خویش، پیروی می‌کنیم. سران مشرک که در ابتدای دعوت اسلامی، مخالفت و دشمنی شدیدی با رسول خدا ابراز نمی‌داشتند؛ با گسترش دعوت و گرایش جوانان و مستضعفان به اسلام، درصدد برآمدند که با پیامبر و مسلمانان مقابله کنند.

۲۲- علل و عوامل دشمنی با پیامبر و مقابله با اسلام را بنویسید.

۱- مشرکان مکه از آن بیم داشتند که در صورت پیروی از اسلام، موقعیت تجاری و مرکزیت دینی شهرشان متزلزل شود و بازرگانان

قریش از سود هنگفتی که در تجارت با سرزمین‌های شمال و جنوب عربستان کسب می‌کردند، محروم بمانند.

۲- علاوه بر آن، رقابت‌های قبیله‌ای و حسادت طایفه‌ای را نیز نمی‌توان در دشمنی با رسول خدا در مکه نادیده گرفت. برخی از طایفه‌های قریش مخصوصاً بنی‌امیه از اینکه فردی از طایفه بنی‌هاشم به پیامبری رسیده، سخت حسادت می‌کردند.

۲۳- چرا دشمنی و درگیری مشرکان با اشخاصی مانند پیامبر راحت نبود؟

زیرا، ممکن بود به برانگیخته شدن تعصبات طایفه‌ای و قبیله‌ای و بروز جنگ و خونریزی بینجامد. از این‌رو، سران مشرک تصمیم گرفتند که هر طایفه، از مسلمان شدن اعضای خود جلوگیری نماید و با افرادی از طایفه خود که اسلام آورده بودند، برخورد کند.

۲۴- مهمترین راه مشرکان برای مخالفت با پیامبر چه بود و چه نتیجه‌ای داشت؟

پس از آنکه سران قریش در جلب رضایت ابوطالب برای دست برداشتن از حمایت رسول خدا ناکام ماندند، تصمیم گرفتند بنی‌هاشم را تحت محاصره اجتماعی و اقتصادی قرار دهند. هدف مشرکان مکه این بود که ابوطالب و طایفه او ناگزیر شوند، پیامبر را تنها گذارند، از این‌رو، معاهده‌ای نوشتند که براساس آن هرگونه مرادده اجتماعی از قبیل ازدواج و ارتباط اقتصادی مانند خرید و فروش کالا با بنی‌هاشم ممنوع شد. بنی‌هاشم برای کاهش آثار مخرب این معاهده به شعب‌ابی طالب در اطراف مکه پناه بردند. آنان حدود سه سال در آنجا ماندند و مشکلات و سختی‌های فراوانی تحمل کردند.

۲۵- تحریم اقتصادی و اجتماعی مسلمانان در چه سالی به پایان رسید؟

سال دهم بعثت.

۲۶- چرا در سال دهم بعثت دعوت اسلامی در مکه با موانع اساسی روبه‌رو گردید؟

در سال دهم بعثت، حضرت خدیجه و ابوطالب دو حامی بزرگ حضرت محمد به فاصله کوتاهی از دنیا رفتند و اندوه سنگینی بر دل پیامبر و یارانش نشست. با رحلت ابوطالب، جسارت و آزار سران قریش نسبت به رسول خدا بیشتر شد.

۲۷- چرا پیامبر به تنهایی راهی طائف شد؟

با تشدید آزار مشرکان، دعوت اسلامی در مکه با موانع اساسی روبه‌رو گردید و به بن‌بست رسید. در نتیجه شکل‌گیری چنین شرایطی بود که اندیشه هجرت از مکه به ذهن پیامبر و مسلمانان راه یافت. از این‌رو، رسول خدا در جست‌وجوی یافتن مردمانی که دل‌هایشان آمادگی بیشتری برای پذیرش اسلام داشته باشند، به تنهایی راهی طائف شد.

۲۸- شبه‌جزیره پهناور عربستان با آب و هوایی ..... در ..... فلات ایران قرار دارد.

گرم و خشک - جنوب و جنوب‌غربی

۲۹- در سده‌های ۱۹ و ۲۰ م. نشان داد که پیش از میلاد حضرت مسیح علیه‌السلام، فرهنگ و تمدن مهمی در سرزمین ..... واقع در ..... شبه‌جزیره عربستان وجود داشته است.

یمن - جنوب

۳۰- وابستگی شدید اعراب به قبیله خود، موجب به وجود آمدن تعصب یا ..... قبیله‌ای شده بود.

عصبیت

۳۱- در دوران پیش از اسلام، قبیله های عرب شبه جزیره عربستان به صورت ..... می زیستند و حکومت ..... در آن شبه جزیره وجود نداشت.

پراکنده و جدا از هم - فراگیر و قدرتمندی

۳۲- به طور کلی، زمانه و اجتماعی که حضرت محمد در میان آن به مقام پیامبری رسید، دارای ویژگی شاخصی بود که قرآن از آن با صفت ..... یاد کرده است.

«جاهلی»

۳۳- حضرت محمد صلی الله علیه و آله پیش از بعثت، اوقاتی از سال به ویژه ماه ..... را در ..... بر بلندی کوهی در نزدیکی مکه، به تنهایی می گذراند و به عبادت و راز و نیاز به درگاه خداوند می پرداخت.

رمضان - غار حرا

۳۴- پیامبر در آغاز به صورت محدود و تا حدودی پنهانی، افراد را به ..... و ..... دعوت کرد.

پرستش خدای یگانه - ایمان به روز رستاخیز

۳۵- پیامبر اکرم ..... سال پس از بعثت، به فرمان خداوند دعوت خود را آشکار و عمومی کرد.

سه

۳۶- با رحلت .....، جسارت و آزار سران قریش نسبت به رسول خدا بیشتر شد.

ابوطالب

امت و حکومت نبوی در مدینه

درس چهارم

۱- مهم ترین نتیجه هجرت پیامبر به یثرب چه بود؟

مدینه یا مدینه النبی پیش از هجرت پیامبر به آن شهر، یثرب نام داشت. هجرت رسول خدا و پیروانش از مکه به یثرب یکی از رویدادهای سرنوشت ساز تاریخ اسلام به شمار می رود. در نتیجه این رویداد، زمینه و شرایط مناسبی برای برپایی امت و حکومت اسلامی فراهم آمد.

۲- ویژگی های شهر یثرب را بنویسید.

۱- شهر یثرب را تعدادی محله مسکونی تشکیل می دادند که کشتزارها و نخلستان ها میان آنها فاصله انداخته بود. این محله ها بیشتر به دهکده هایی شباهت داشتند که در هر یک از آنها اعضای یک قبیله یا طایفه زندگی می کردند.

۲- ساکنان شهر یثرب در دوران جاهلیت، شامل دو گروه یهود و عرب بودند.

۳- قبیله ها و طایفه های یهودی و عرب ساکن یثرب نیز از نظر سیاسی پراکنده و مستقل از یکدیگر بودند.

۴- این شهر فاقد یک مرکز و مکان مشورت و تصمیم گیری عمومی مانند دارالندوه در مکه بود.

۵- از آنجایی که مرجع سیاسی قدرتمندی در یثرب وجود نداشت تا به اختلاف ها رسیدگی و مانع دشمنی و نزاع شود، هرگاه جنگی میان دو یا چند قبیله پیش می آمد، برای مدت طولانی ادامه می یافت.

۶- یثرب از نظر اقتصادی شهر ثروتمندی به شمار نمی رفت و جایگاه برجسته ای در اقتصاد شبه جزیره عربستان نداشت.

۳- شغل های مردم یثرب در آستانه هجرت پیامبر را شرح دهید؟

اغلب مردم آن شهر به کشاورزی اشتغال داشتند و از درآمد و رفاه اقتصادی بالایی برخوردار نبودند. همچنین فعالیت های تجاری یثربیان خیلی گسترده نبود و برخلاف مکیان، روابط تجاری و سیاسی گسترده ای با قبایل و ساکنان دیگر شهرها و مناطق عربستان و کشورهای همسایه نداشتند.

۴- اوضاع اعتقادی و دینی مردم را بیان نمایید؟

به لحاظ اعتقادی و دینی، اکثر اعضای قبیله های عرب ساکن شهر یثرب پیرو آیین بت پرستی بودند. حضور یهودیان در آن شهر، سبب شده بود که بت پرستان، اخبار و آگاهی مختلفی درباره تاریخ پیامبران الهی کسب نمایند.

۵- مردم یثرب برای از بین بردن اختلافات چه راه حلی در پیش گرفتند؟

مردم یثرب که از تفرقه و جنگ به ستوه آمده بودند، اندکی پیش از هجرت، در صدد برآمدند شخصی به نام عبدالله بن اُبی را به ریاست خویش برگزینند تا پراکندگی آنان را از میان برداشته و امور شهرشان را نظم و سامان دهد؛ اما این تصمیم، هرگز عملی نشد.

۶- مردم یثرب ابتدا چگونه با پیامبر خدا آشنا شدند؟

حضرت محمد صلی الله علی هواله در سال ۱۱ بعثت، شش نفر از مردم یثرب را که برای انجام مراسم حج به مکه رفته بودند، به اسلام دعوت کرد. آنان مسلمان شدند و پس از بازگشت به شهر خود به تبلیغ اسلام پرداختند.

۷- پیمان‌های عقبه اول و دوم را توضیح دهید.

سال بعد، ۱۲ مرد یثربی، هنگام مراسم حج در مکانی موسوم به عقبه در مینا، با پیامبر بیعت کردند که در تاریخ به پیمان عقبه اول معروف شده است. در مراسم حج سال سیزدهم بعثت نیز، ۷۳ مرد و دو زن از اهالی یثرب در عقبه با رسول خدا پیمانی را بستند که به عقبه دوم مشهور است.

۸- چرا پیمان عقبه دوم، عمق نفوذ و گسترش اسلام را در یثرب نشان می‌دهد؟

زیرا شمار قابل توجهی از اعضای قبیله‌های مختلف به ویژه اوس و خزرج در آن حضور داشتند و به احتمال فراوان آنان نماینده عده دیگری نیز بوده‌اند. این در حالی بود که ساکنان یثرب تا آن زمان ارتباط چندانی با شخص پیامبر نداشتند و نمایندگان آنان نیز تنها ملاقات کوتاهی با آن حضرت داشتند.

۹- کدام پیمان پایگاه امن و مطمئنی را برای اسلام و مسلمانان در یثرب ایجاد کرد؟

پیمان عقبه دوم

۱۰- بعد از کدام پیمان رسول خدا به مسلمانان فرمان داد که به یثرب هجرت کنند؟

عقبه دوم

۱۱- چگونه هجرت پیامبر به مدینه را توضیح دهید؟

پیامبر نیز پس از آنکه از دسیسه مشرکان در دارلندوه برای کشتن خود آگاه شد، با فداکاری علی علیه‌السلام مخفیانه از مکه خارج و به سوی یثرب حرکت کرد.

۱۲- پیامبر و مهاجران پس از هجرت به مدینه چگونه در آن جا ساکن شدند؟

انصار (مسلمانان اهل مدینه) به گرمی از رسول خدا و دیگر مهاجران استقبال کردند و در منازل خویش پذیرای آنان شدند. پیامبر اندکی پس از ورود به مدینه، قطعه زمینی را که از آن دو یتیم بود برای بنای مسجد خریداری کرد. مسلمانان همگی با اشتیاق فراوان در ساخت مسجد مشارکت ورزیدند. این مسجد بسیار ساده و از سنگ و گل ساخته شده بود. رسول خدا، اتاق‌های کوچکی را در کنار آن برای سکونت خویش در نظر گرفت. آن حضرت همچنین زمین‌هایی را که صاحب نداشت، به مهاجران داد که برای خود خانه بسازند و این غیر از زمین‌هایی بود که انصار به مهاجران بخشیده بودند. برخی از مهاجران بی‌بضاعت نیز در مسجد اقامت گزیدند و به اهل صُفه مشهور شدند. اینان به دلیل همجواری با محل سکونت پیامبر، ارتباط نزدیک‌تری با آن حضرت برقرار کردند و همانند نگهبانان ویژه ایشان به شمار می‌رفتند.

۱۳- علت انجام اقدامات پیامبر پس از هجرت به مدینه چه بود؟

در پی سکونت پیامبر و مهاجران در مدینه، اجتماعی از مسلمانان در این شهر به وجود آمد. اعضای این اجتماع شامل قبیله‌ها و طایفه‌های گوناگونی بودند که برخی از آن‌ها کینه و دشمنی طولانی با هم داشتند. همچنین علاوه بر مسلمانان، پیروان آیین‌های دیگری مانند یهودیان و بت پرستان نیز در آنجا می‌زیستند.

از این رو، رسول خدا، به منظور ایجاد همبستگی میان مهاجران و انصار، هم‌زیستی مسالمت‌آمیز تمام ساکنان مدینه و تأمین نظم و امنیت در آن شهر، اقدام‌های مهمی انجام داد.

۱۴- مهم‌ترین اقدامات پیامبر پس از هجرت به مدینه را ذکر کنید؟

۱- پیوند برادری، تحکیم وحدت دینی

۲- پیمان‌نامه عمومی مدینه

۱۵- هدف پیامبر از پیوند برادری بین مسلمانان پس از هجرت به مدینه چه بود؟

پیامبر اکرم در نخستین ماه‌های پس از هجرت به هدف ایجاد هم‌دلی و وحدت دینی میان پیروانش به آنان دستور داد که هر فرد بدون در نظر گرفتن قبیله یا طایفه خود با فرد دیگری پیوند برادری برقرار نماید.

۱۶- پیامبر پیوند برادری را بین چه کسانی برقرار کرده بود؟

این پیوند گاه میان دو نفر از مهاجران و اغلب بین یکی از انصار و یکی از مهاجران برقرار گردید. سیره‌نویسان اسامی اشخاصی را که در نتیجه فرمان رسول خدا با یکدیگر برادر شدند، ثبت کرده‌اند؛ از جمله نوشته‌اند که پیامبر، علی علیه‌السلام را به عنوان برادر خویش برگزید.

۱۷- اهداف پیامبر از پیمان‌نامه عمومی مدینه چه بود؟

۱- وجود قبیله‌ها و طایفه‌های پراکنده با عقاید دینی گوناگون و پیشین‌های آکنده از اختلاف و درگیری، همواره تهدیدی جدی برای آرامش و امنیت مدینه به شمار می‌رفت. ۲- از سوی دیگر، این شهر به عنوان پایگاه اسلام، با خطر جدی حمله دشمنان خارجی و به خصوص مشرکان مکه روبه‌رو بود. از این رو، رسول خدا در صدد برآمد مدینه را از نظر سیاسی و نظامی متحد سازد و نظم و امنیت را در آنجا برقرار نماید.

۱۸- مهم‌ترین اقدام پیامبر برای تأسیس نظام اجتماعی و سیاسی منسجمی در چارچوب دین اسلام چه بود؟

پیمان‌نامه عمومی یا به قول امروزی‌ها قانون اساسی مدینه

۱۹- محتوای پیمان‌نامه عمومی مدینه چه بود؟

این پیمان‌نامه، حقوق و مسئولیت‌های هر یک از گروه‌های مسلمان و غیرمسلمان و چگونگی ارتباط آن‌ها را با یکدیگر مشخص می‌کرد.

۲۰- مهم‌ترین مخالفان اقدامات پیامبر در مدینه چه کسانی بودند؟

سرآمد آنان، منافقان و یهودیان بودند. علاوه بر آن، برخی از بت‌پرستان نیز از دستورات پیامبر سرپیچی کردند و مانع اسلام آوردن اعضای قبیله و طایفه خود شدند.

۲۱- سردسته‌ی منافقان مدینه که بود؟ علت مخالف او با پیامبر چه بود؟

سردسته آنان عبدالله بن ابی‌سوفه که پیش از هجرت گروه‌هایی از مردم یثرب قصد داشتند او را به ریاست شهرشان برگزینند. او که در میان قوم خویش جایگاه رفیعی داشت، پس از پیروزی مسلمانان در جنگ بدر به ظاهر مسلمان شد؛ اما ردپای او در بسیاری از فتنه‌ها و آشوب‌ها آشکار است.

۲۲- عبدالله بن ابی‌سوفه در چه جریان‌هایی به فتنه و آشوب پرداخت؟

هنگامی که رسول خدا برای محاصره یهودیان بنی‌نضیر حرکت کرد، وی، آنان را به مقاومت در برابر مسلمانان ترغیب نمود و وعده یاری به آنها داد، اما به وعده خود عمل نکرد. سردسته منافقان همچنین می‌کوشید که انصار را علیه مهاجران تحریک نماید. او حتی در غزو ه‌های اُحُد و تبوک، به همراه طرفدارانش از سپاه اسلام جدا شد و در نبرد شرکت نکرد.

۲۳- اقدامات یهودیان در تقابل با مسلمانان و پیامبر چه بود؟

اگرچه رسول خدا با قوم یهود در مدینه پیمان صلح و اتحاد بسته بود، اما برخی از سران یهودی به خصوص رؤسای سه قبیله بزرگ آنان پیمان شکستند و با پیامبر و مسلمانان همکاری نکردند. حتی تعدادی از مردان سرشناس آنان با رسول خدا درشتی و جدل می‌نمودند. یهودیان از هیچ کوششی برای زنده کردن کینه و دشمنی میان مسلمانان دریغ نمی‌کردند. یکی از شاعران یهودی اشعاری درباره جنگ بُعث سرود که چنانچه پیامبر دخالت نمی‌کرد، تبدیل به فتنه‌ای بزرگ میان اوس و خزرج می‌شد. به هر حال، با دسیسه‌گری‌های یهودیان علیه مسلمانان، کانون خطری در برابر اسلام و حاکمیت آن در مدینه به شمار می‌رفت.

۲۴- اقدامات پیامبر در مقابل دسیسه‌های یهود چه بود؟

پیامبر ناگزیر از برخورد با قبیله‌های پیمان شکن و توطئه‌گر یهودی شد و طی سه لشکرکشی و محاصره نظامی به حضورشان در مدینه پایان داد. علاوه بر آن، تغییر قبله مسلمانان از بیت المقدس به سوی مکه، یکی دیگر از اقداماتی بود که به فرمان الهی و در پی بهانه جویی یهودیان انجام گرفت.

۲۵- چرا در سال نخست هجری، رسول خدا تصمیم به تشیکل نیروی دفاعی گرفت؟

پس از هجرت پیامبر و یارانش به مدینه، مشرکان قریش همچنان بزرگترین و سرسخت‌ترین دشمنان دعوت اسلامی باقی ماندند. قریش همچنین با بسیاری از قبیله‌های شبه جزیره عربستان و به طور خاص منطقه حجاز روابط سیاسی و تجاری داشت و می‌توانست آنها را علیه مسلمانان تحریک کند.

۲۶- مهم‌ترین اهداف عملیات‌های پیامبر در مقابل مشرکان چه بود؟

یکی از اهداف این عملیات‌ها، تهدید مسیر تجارت مشرکان مکه به شام و کسب غنیمت بود؛ زیرا آنان اموال مهاجران مسلمان را تصرف کرده بودند. در نتیجه تداوم سیاست تعقیب کاروان‌های تجاری قریش توسط مسلمانان، سرانجام در سال دوم هجرت جنگ بزرگی میان سپاه اسلام و لشکریان مشرک در مکانی موسوم به بدر صورت گرفت.

۲۶- در مورد جنگ بدر و نتیجه‌ی آن توضیح دهید؟

در نتیجه تداوم سیاست تعقیب کاروان‌های تجاری قریش توسط مسلمانان، سرانجام در سال دوم هجرت جنگ بزرگی میان سپاه اسلام و لشکریان مشرک در مکانی موسوم به بدر صورت گرفت.

در این جنگ، حدود ۳۰۰ رزمنده مسلمان بر ۹۵۰ جنگجوی قریشی پیروز شدند. غزوه بدر ضربه سنگین و جبران‌ناپذیری بر قریش وارد آورد و قدرت و موقعیت آنان را در منطقه حجاز تضعیف کرد. پس از آن، ساکنان آن منطقه گرایش بیشتری به رسول خدا و اسلام نشان دادند.

۲۷- نتایج جنگ احد و خندق را بنویسید؟

در سال‌های سوم و پنجم هجرت، سپاهی بزرگ از جنگجویان قبیله قریش و قبیله‌های هم‌پیمان آن، به قصد جبران شکست بدر و نابودی اسلام راهی مدینه شدند. فرماندهی سپاه قریش در این لشکرکشی‌ها به عهده ابوسفیان یکی از سران مشرک مکه بود. مشرکان در غزوه احد به موفقیتی نسبی دست یافتند، اما در جنگ خندق یا احزاب با وجود اینکه تمام نیرو و امکانات مادی و معنوی خود را بسیج کرده بودند، ناکام ماندند.

۲۸- مهم‌ترین پیامدهای جنگ خندق را بیان نمایید.

عقب‌نشینی قریش در جنگ خندق و کاهش فعالیت‌های نظامی آنان علیه اسلام، زمینه مساعدی را برای رسول خدا به وجود آورد که نفوذ خود را بر قبیله‌های اطراف مدینه و منطقه حجاز گسترش دهد. در نتیجه اقدامات تبلیغی و تحرکات نظامی مسلمانان، اسلام به مناطق خارج از مدینه نفوذ کرد و محدوده حکومت پیامبر وسعت بیشتری یافت.

۲۹- علت صلح حدیبیه چه بود و بین چه کسانی صورت گرفت؟

در ذی‌القعده سال ششم هجری، پیامبر به همراه جمعی از مسلمانان لباس احرام پوشید و برای انجام مراسم حج راهی مکه شد. مشرکان قریش مانع ورود آن حضرت و پیروانش به مکه شدند، اما در حدیبیه با پیامبر پیمان صلح بستند که به مدت ده سال میان دو طرف جنگ و خونریزی نباشد.

۳۰- قرآن از صلح حدیبیه به چه نام اشاره کرده و در چه سوره‌ای به آن اشاره شده است؟

قرآن این صلح را فتح و پیروزی آشکار برای اسلام معرفی کرده و گفته شده که سوره فتح در باره این رویداد تاریخی نزول یافته است.

۳۱- نتایج صلح حدیبیه را بنویسید.

پس از پیمان صلح حدیبیه، نفوذ و گسترش اسلام در منطقه حجاز و سرتاسر شبه جزیره عربستان به طور قابل توجهی افزایش یافت و مسلمانان در موقعیت برتری قرار گرفتند. در چنین شرایط تاریخی بود که حضرت محمد صلی‌الله‌علیه‌وآله، سران امپراتوری‌ها و دولت‌های بزرگ را به اسلام دعوت کرد.

۳۲- دعوت سران کشورها در چه سالی اتفاق افتاد و چه کسانی به دین اسلام دعوت شدند؟

برخی از منابع تاریخی نوشته‌اند که دعوت جهانی پیامبر از سال ششم هجری و پس از پیمان صلح حدیبیه آغاز گردید. از جمله گفته شده که در همین سال، سفیران رسول خدا، نامه‌های آن حضرت را به پادشاهان ایران، روم، غسان، مصر و حبشه و رؤسای برخی قبیله‌های بزرگ عرب رساندند.

۳۳- دعوت سران کشورها چه نتایجی داشت؟

طی سالهای هفتم و هشتم هجری تعدادی از حاکمان محلی در گوشه و کنار شبه جزیره عربستان مانند عمان، بحرین، نجران، یمن و ... یا به اسلام گرویده و یا از طریق پیمان‌های سیاسی و پرداخت جزیه، تابع حکومت مدینه شدند.

۳۴- علت اقدام پیامبر برای فتح مکه چه بود؟

حدود دو سال پس از پیمان حدیبیه، قریش و یکی از قبیله‌های هم‌پیمان، پیمان صلح حدیبیه را شکستند و تعدادی از افراد قبیله‌هایی را که هم‌پیمان مسلمانان بود، به قتل رساندند.

از این رو، پیامبر به سرعت نیروی ده هزار نفری را برای فتح مکه بسیج کرد. در رمضان سال هشتم هجرت مکه به صورت مسالمت‌آمیزی، آغوش خود را به روی سپاه اسلام گشود و کعبه از بت‌ها پاکسازی شد.

۳۵- پیامدهای فتح مکه را بیان نمایید؟

پس از آن قبیله‌های اطراف آن شهر نیز به تدریج اسلام را پذیرفتند. مورخان سال نهم هجری را سال وفود یا سال اسلام آوردن قبیله‌ها نامیده‌اند. در این سال هیئت‌های نمایندگی قبیله‌های مختلف عرب از هر سو به مدینه آمدند و ضمن پذیرش اسلام، فرمانبرداری خود را از رسول خدا اعلام نمودند.

۳۶- سال وفود چه سالی است؟

پس از فتح مکه قبیله‌های اطراف آن شهر نیز به تدریج اسلام را پذیرفتند. مورخان سال نهم هجری را سال وفود یا سال اسلام آوردن قبیله‌ها نامیده‌اند. در این سال هیئت‌های نمایندگی قبیله‌های مختلف عرب از هر سو به مدینه آمدند و ضمن پذیرش اسلام، فرمانبرداری خود را از رسول خدا اعلام نمودند.

۳۷- چرا پیامبر در حجه‌الوداع جانشین خود را انتخاب نمود؟ و چه کسی را به عنوان جانشین خود معرفی کرد؟

در آن زمان عمده نگرانی آن حضرت مربوط به آینده امت اسلامی بود. از این رو، رسول خدا در پایان مراسم حج و پیش از آنکه حجاج از هم جدا شوند، در مکانی به نام غدیر خم، طی خطبه‌ای طولانی، مهم‌ترین وصیت خود را ایراد کرد. آن حضرت در این خطبه ضمن معرفی علی علیه‌السلام به جانشینی خویش، ختم نزول آیات قرآن و اتمام رسالت خود را اعلام کرد.

۳۸- پیامبر در چه تاریخی و در کجا رحلت نمودند؟

حضرت محمد صلی‌الله‌علیه‌وآله، سرانجام در ۲۸ صفر سال ۱۱ در مدینه از دنیا رفت و در یکی از اتاق‌های منزلش به خاک سپرده شد.

۳۹- روش حکومتداری پیامبر را توضیح دهید؟

- ۱- حکومتی را که پیامبر در مدینه بر پایه امت اسلامی بنیان نهاد، بسیار ساده و فاقد تشکیلات و سلسله مراتب گسترده بود.
- ۲- رسول خدا، کاخ و نگهبان شخصی نداشت و در دوران زمام‌داری او از تشریفات و تجملات مرسوم در دربار پادشاهان و سایر فرمانروایان خبری نبود.
- ۳- آن حضرت مسجدالنبی در مدینه را مرکز حکومتی خویش قرار داد و از آن جا به اداره امور می‌پرداخت. مسجد، مرکز عبادت، آموزش و انجام امور سیاسی، اداری و نظامی به شمار می‌رفت.
- ۴- پیامبر، در خیلی از مسائل حکومتی به ویژه جنگ و صلح، پس از مشورت با اصحاب و بر پایه خرد جمعی تصمیم‌گیری می‌کرد و از خودکامگی و استبداد اجتناب می‌ورزید. برای مثال، پیش از جنگ احد، با یارانش درباره چگونگی مقابله با مشرکان به مشورت پرداخت. با وجود آنکه نظر پیامبر بر آن بود که در مدینه با دشمن روبه رو شوند، اما تسلیم نظر اکثریت جوانی شد که می‌خواستند در بیرون از شهر با سپاه دشمن بجنگند.

۴۰- ویژگی‌های سپاه و مدیریت امور نظامی پیامبر را بنویسید؟

۱. در حکومت پیامبر، جهاد و دفاع وظیفه تمام مسلمانان بود که توانایی انجام آن را داشتند. مسلمانان به خاطر حضور در سپاه شرکت در جنگ حقوق نمی‌گرفتند، اما از غنیمت‌های جنگی سهم خود را دریافت می‌کردند.
۲. هزینه تأمین جنگ‌افزارهای نظامی مانند سلاح، اسب و سایر تجهیزات جنگی نیز به عهده جنگاوران بود.
۳. رسول خدا، همواره به نظم و آمادگی رزمی مسلمانان اهمیت می‌داد و بر تمرین‌های نظامی نظارت دقیق داشت.
۴. ایشان در تنظیم لشکر، شیوه متعارف آن عصر را به کار می‌بست و نیروهای نظامی را به پنج گروه: مقدمه، قلب، میمنه (سمت راست)، میسرّه (سمت چپ) و ساقه (عقبه) تقسیم می‌کرد.

۴۱- اقدامات پیامبر در زمینه تعلیم و تربیت را بنویسید.

۱. اسلام تأکید فراوانی بر کسب علم و دانش دارد. رسول خدا نیز توجه خاصی به تعلیم و تربیت داشت و آن را در اولویت امور قرار داده بود.
۲. آن حضرت پس از جنگ بدر، شرط آزادی هر یک از اسیران باسواد را آموزش خواندن و نوشتن به ده تن از مسلمانان تعیین کرد.
۳. پیامبر مرتب معلمانی را برای تعلیم قرآن و احکام اسلام به سوی شهرها و قبایل مختلف می‌فرستاد.
۴. همچنین احادیثی از رسول خدا درباره لزوم کسب و علم و دانش نقل شده است.

۴۲- منابع مالی و شیوه گردآوری و توزیع آنها توسط پیامبر را بنویسید.

۱. زندگی اقتصادی مسلمانان در زمان رسول خدا، ساده بود و پیامبر با منابع مالی محدودی که در اختیار داشت به اداره امور می پرداخت. از جمله این منابع، غنایم جنگی، زکات (صدقات) و جزیه بودند.
  ۲. پیامبر برای گردآوری، حفظ و توزیع منابع فوق افرادی را برمی گزید. چهار پنجم غنایم جنگی میان جنگاوران تقسیم می شد و یک پنجم آن (خمس)، به خدا، رسول، خویشان او و یتیمان، فقیران و در راه ماندگان تعلق داشت.
  ۳. جزیه، مالیات سرانه‌ای بود که به مردان بالغ اهل کتاب (یهودیان، مسیحیان و زرتشتیان) که به لحاظ مالی توانایی پرداخت آن را داشتند، تعلق می گرفت. زکات را مسلمانان می بایستی پرداخت نمایند.
  ۴. پیامبر پس از آنکه مناطق یهودی نشین خیبر، فدک و تیماء را به جنگ گشود، به یهودیان ساکن آن مناطق اجازه داد، همچنان بر روی زمین های آنجا کشاورزی کنند و نیمی از محصول سالانه را به حکومت اسلامی بپردازند؛ اما حق تصرف در آن زمین ها از آن رسول خدا بود.
- ۴۳- خلق و خوی و ویژگی های اخلاقی رسول خدا را بیان نمایید.**

۱. پیامبر در زندگی همدم و معاشر دیگران بود و هیچ گاه ادعای رفتارهای خارق عادت و برخلاف سیر طبیعی جهان را نداشت.
۲. تنها یک ویژگی ایشان را از دیگر مردم متمایز می ساخت و آن این بود که پروردگار او را برگزیده و وحی خویش را بر قلب آن حضرت نازل گردانیده بود.
۳. رسول خدا چهره‌ای گشاده و خنده‌رو و قلبی مهربان داشت. زیاد سخن نمی گفت و زبان به نفرین و دشنام و بدگویی نمی گشود. شنیده نشد که مسلمانی را لعن و نفرین کند.
۴. هرگز همسر یا اعضای خانواده خود را نیاززد و کم ترین بهانه را در عذرخواهی برای گذشت از خطا و گناه دیگران می پذیرفت.
۵. او بر دشمنان اسلام تاخت، اما پس از تسلیم شدن، با آنان به ملایمت رفتار کرد و در صدد انتقام جویی بر نیامد.
۶. زندگی پیامبر از جمله خوراک، پوشاک و مسکن او بسیار ساده بود.
۷. رسول خدا در کارهای خانه کمک می کرد و علاقه و رغبتی فراوان به پاکیزگی و نظافت داشت.

گروه مشاوره فراهوش
INSTAGRAM: FARAHOOSH99
WEB: FARAHOOSH99.IR

درس پنجم تثبیت و گسترش اسلام در دوران خلفای نخستین

۱- چگونه انتخاب ابوبکر و شکل گیری خلافت را شرح دهید؟

ماجرای سقیفه و انتخاب ابوبکر به خلافت: هنگامی که علی علیه السلام و بنی هاشم مشغول برگزاری مراسم تدفین پیامبر بودند، گروهی از انصار در مکانی موسوم به سقیفه بنی ساعده در مدینه گرد هم آمدند تا در باره تعیین جانشین رسول خدا تصمیم بگیرند. ابوبکر، عمر و ابوعبیده جراح از گروه مهاجران به سرعت خود را به آن جمع رساندند. سرانجام، پس از گفت و گو و بحث هایی که در آن جلسه صورت گرفت، نخست عمر و ابوعبیده و سپس تعدادی از انصار حاضر در سقیفه با ابوبکر به عنوان خلیفه و جانشین پیامبر بیعت کردند.

۲- مرتدان (از دین برگشتگان) به چه کسانی می گفتند؟

پس از رحلت پیامبر و آغاز خلافت ابوبکر، تعداد زیادی از قبیله های بادیه نشین عربستان، دین اسلام را ترک کردند و و سر به شورش برداشتند. این گروه به مُرتدان یا از دین برگشتگان معروف شدند.

۳- گروه های مرتدان (از دین برگشتگان) پس از رحلت پیامبر را ذکر کنید؟

۱- اعضای این قبیله ها در سال های پایانی زندگانی رسول خدا و صرفاً به علت گسترش قدرت مسلمانان، اسلام آورده بودند و با تعالیم آن انس و آشنایی نداشتند .

۲- علاوه بر مُرتدان چند تن نیز به دروغ ادعای پیامبری کردند و با گرد آوردن افرادی به دور خود، با حکومت مدینه به مخالفت برخاستند.

۳- گروه دیگری از شورشیان را افراد و قبیله هایی تشکیل می دادند که نسبت به خلافت ابوبکر معترض بودند و ایشان را به عنوان خلیفه پیامبر به رسمیت نمی شناختند و از پرداخت زکات به نمایندگان وی خودداری کردند.

۴- اقدام ابوبکر برای مقابله با مرتدان (از دین برگشتگان) را توضیح دهید؟